

УДК 347.983

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.10>**Яна Садикова,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри юридичних дисциплін

Сумської філії

Харківського національного університету внутрішніх справ

## КВАЛІФІКАЦІЯ ПОЗОВНОЇ ВИМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Проблема вибору способу захисту прямо пов'язана з питаннями визначення змісту і меж диспозитивності та змагальності у цивільному процесі, здійснення правової кваліфікації та визначення предмету доказування у справі, а також із чітким розумінням змісту понять «спосіб захисту», «предмет спору», «предмет позову», «предмет доказування» тощо. Традиційно у сфері диспозитивності або сфері правомочностей позивача через принцип диспозитивності було включено можливість вибору способу захисту. Суд за загальним правилом обмежений визначати спосіб захисту прав. Водночас у наукових колах та судовій практиці немає єдності позицій у питанні про те, як здійснюється співвіднесення вимоги та способу захисту і чи можуть співпадати підстави позову у разі, якщо в процесі розгляду справи позивач бажає змінити спосіб захисту тощо.

Останніми роками в українській правовій системі формується зміст принципу *iura novit curia* через можливість суду здійснювати кваліфікацію позовної вимоги як способу захисту виходячи з фактичних обставин справи, встановлених у справі, й їх кваліфікації. З одного боку, позивач має вказати спосіб захисту, який передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; з іншого боку, суд самостійно має кваліфікувати вимогу позивача як спосіб захисту залежно від обставин справи.

Поняття «позовна вимога» є поняттям процесуального права, яке використовується під час визначення, наприклад, розміру судового збору. Таке поняття є загальним і, по суті, має лише дві характеристики: може бути майновою або немайновою вимогою.

Спосіб захисту має дещо іншу природу, матеріально-правову, це поняття є кваліфікованим із погляду матеріального права порівняно з позовною вимогою. Його застосування пов'язане зі встановленням судом юридичного факту чи складу, який є підставою для його застосування. Матеріально-правова природа способу захисту зумовлює те, що вибраний спосіб захисту визначає предмет доказування у справі. Однак така залежність не є лінійною й однією. Вибраний спосіб захисту є тим містком, який поєднує вимогу з обставинами справи, і навпаки.

**Ключові слова:** спосіб захисту, позовна вимога, *iura novit curia*, кваліфікація, диспозитивність.

**Постановка проблеми.** Проблема вибору способу захисту прямо пов'язана з питаннями визначення змісту і меж диспозитивності та змагальності у цивільному процесі, здійснення правової кваліфікації та визначення предмету доказування у справі, а також із чітким розумінням змісту понять «спосіб захисту», «предмет спору», «предмет позову», «предмет доказування» тощо.

Означене питання набуло нового звучання у світлі редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) 2017 р., зокрема в аспекті допустимості за певних умов використовувати не визначені матеріальним законом або договором способи захисту. Це стає зрозумілим, оскільки в правовій системі України є приклади того, що закріплено певні

обов'язки (права) без визначених механізмів спонукання до їх виконання (реалізації). Так само відсутні й відповідні способи захисту цих прав або спонукання до виконання обов'язку. Із цього погляду прогресивними і доречними є зміни щодо можливих застосовних способів захисту в судових процесах, оскільки це дасть змогу судам реагувати на порушення прав, захищаючи їх, не очікуючи змін до законодавства. Це один із моментів, що сприяє гнучкості судової системи захисту прав.

До редакції ЦПК України 2017 р. способи захисту, які могли бути застосовані судом для захисту прав, свобод та інтересів, визначалися або законом, або, коли це допускав закон, договором. Незафіксовані або невизначені законом або договором способи

захисту не існували в правовому (судовому) просторі. Суд не міг застосувати невизначені законом або договором способи захисту. За таких обставин непоодинокими були судові рішення про відмову в задоволенні позову через неналежний спосіб захисту прав, вибраний позивачем. Тобто, з одного боку, суд установлював факт посягання на право, інтереси чи свободи позивача, міг визначити наявність перешкод у реалізації цього права, однак, оскільки законодавство не передбачало конкретного способу дії (захисту), то й сам захист не міг бути здійснений.

У 2017 р. ситуація була змінена, і, відповідно до ст. 5 ЦПК України, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. А у разі якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону (ч. 2 ст. 5 ЦПК України). Звичайно, що надана законодавцем можливість самостійно створювати способи захисту надає широкий простір для судової процесуальної творчості та мала б стати каталізатором наукових пошуків та досліджень у цій сфері.

Залишаючись однією з фундаментальних засад здійснення цивільного судочинства, диспозитивність стримує активність та ініціативність суду в питанні встановлення (визначення) нових способів захисту межами судового розгляду. Суд не може вийти за межі заявлених вимог під час розгляду справ, що, своєю чергою, зумовлює те, що суд так само не може змінити або доповнити вимогу позивача. З огляду на це, видається, що актуальними та практично значущими мають виглядати дослідження підстав та умов вибору, а також застосування способів захисту прав, не визначених законом. Своєю чергою, це дасть змогу визначитися з тим, наскільки законними будуть дії суду, спрямовані на встановлення нових способів захисту.

Традиційно у сфері диспозитивності або сферу правомочностей позивача через принцип диспозитивності було включено можливість вибору способу захисту. Суд за загальним правилом обмежений визначати спосіб захисту прав. Навпаки, процесуальне законодавство завжди акцентувало увагу на тому, що суд здійснює захист прав, свобод та інтересів у той спосіб, що був вибраний позивачем.

Поряд із правом позивача вибрати спосіб він має право змінювати предмет або підставу позову. Водночас у процесуальній науці з відголосом у практиці недостатньо чітко відмежовано поняття «спосіб захисту», «предмет позову», «позовна вимога». Немає єдності ні в судовій практиці, ні в наукових колах у питанні про те, як здійснюється співвіднесення вимоги та способу захисту і чи можуть співпадати підстави позову у разі, якщо в процесі розгляду справи позивач бажає змінити спосіб захисту тощо.

Відповіді на окреслені питання, які є практикоорієнтованими, неможливо надати без визначення поняття «спосіб захисту» з погляду процесу та розмежування цієї правової конструкції із суміжними поняттями.

В Україні, незважаючи на всі заходи, спрямовані на підвищення ефективності здійснення правосуддя і зменшення зайвого навантаження на суд, повсякчас зустрічаються відмови у задоволенні позову через застосування неналежного способу захисту. Аналіз таких рішень дає змогу зробити висновок про те, що здебільшого йдеться все ж не про застосування неналежного способу захисту, а про неправильний вибір порядку захисту [1; 2], виду провадження [4], юрисдикції [5] тощо. Звичайно, що за таких помилок одночасно слід говорити і про те, що вибрано неналежний спосіб захисту, однак така юридична помилка є похідною. У судових рішеннях відбувається заміна понять, що, мабуть, усе ж не позитивним чином впливає на правозастосовну практику. Окрім того, є приклади із судової практики, коли суд на стадії відкриття провадження у справі залишає позовну заяву без руху, оскільки «позивач зазначає невірне формулювання позовної вимоги» [6], що, вочевидь, є виходом за межі повноважень суду на цій стадії. Це ще один додатковий аргумент на користь актуальності проведеного дослідження, його теоретичну та практичну значущість.

Перш ніж перейти до питань процесуального характеру, варто здійснити літературний огляд досліджуваного питання з метою визначення вже існуючих позицій та білих плям в окресленій тематиці. Незважаючи на тривалу історію дослідження юридичного поняття «спосіб захисту» науковцями у різних галузях права, якогось усталеного підходу немає. Акти цивільного законодавства дефініції не містять. У науковій літературі, визначаючи поняття «спосіб захисту прав», робиться акцент на тому, що це є матеріально-правова вимога [7, с. 124]. Хоча варто згадати, що окремі дослідники підходять до визначення поняття способу захисту з позицій матеріально-правового заходу [8, с. 270;

9, с. 37], порядку відновлення прав [10, с. 257], дій суб'єкта захисту [11, с. 789; 12, с. 149].

Зважаючи на свою актуальність, питання щодо способів захисту отримало значної уваги на сторінках юридичної літератури, хоча варто вказати на деяку фрагментарність досліджень. Сфера дослідження є вкрай широкою, тому, звичайно, аспекти її дослідження є надзвичайно різноманітними. Зосереджуючи увагу лише на публікаціях, що стосуються питання визначення поняття «спосіб захисту» з позицій процесуального права, то переважно зустрічаються дослідження, що стосуються оцінки щодо законодавчих положень щодо можливості/неможливості застосування не передбачених законом способів захисту в світлі реформи 2017 р., а також дослідження способів засобів в аспекті відповідності національної системи захисту прав положенням та вимогам Європейської конвенції з захисту прав та основоположних свобод (далі – Конвенція).

Розглядаючи способи захисту з погляду вибудови системи Конвенції, А.Г. Ярема дійшов висновку, що у світлі ст. 13 «засоби правового захисту», про які йдеться в згаданій статті Конвенції, та поняття «способи захисту» національної правової системи є тотожними поняттями [13, с. 195, 197]. Відмежовує способи захисту від засобів захисту О.Ф. Мельничук, виділяючи ознаки способів захисту, хоча й дешо спірні [14, с. 25], П.П. Колесов, вказуючи, що процесуальні засоби захисту права – це складні правові утворення. З одного боку, вони включають інформацію про порушення права з посиланням на норми об'єктивного права, а з іншого – процесуальні дії, що здійснюються під час захисту суб'єктивного права [15, с. 18].

Із погляду ефективності схожість між способами захисту та засобами захисту є, оскільки і засоби, і способи захисту поставлені захищати права, свободи та інтереси, мають забезпечувати поновлення права. Однак ототожнювати ці поняття, мабуть, усе ж таки не варто. Так, в англійському варіанті Конвенції для позначення засобу захисту використовується термін *effective remedy*, тоді як англійські переклади ЦПК України, а також цивільних кодексів окремих європейських держав для позначення поняття «спосіб захисту» використовують терміни *the ways of protecting civil rights* [16] або *methods of protection* [17]. Вартим уваги є те, що в Рекомендаціях Rec(2004)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту» вбачається, що йдеться не про способи захисту, а скоріше про механізми, які діють у сфері захисту

прав. У документі прямо визначається, що «орган», про який ідеться у ст. 13 Конвенції, не обов'язково має бути судовим, але якщо він не є таким, то його повноваження і ті гарантії, які він надає, доцільно визначати з огляду на реальну ефективність засобу правового захисту, який він забезпечує. Саме до засобу правового захисту як до механізму можливо застосувати положення щодо швидкості розгляду звернень, засоби захисту після «пілотного рішення» тощо, що, вочевидь, неможливо, якщо засіб правового захисту ототожнити зі способом захисту. Спосіб захисту є елементом механізму, є невід'ємною частиною засобу правового захисту, яка має свою роль та функції.

Варто звернути увагу на наукові дослідження, що стосуються загальних умов та підстав для застосування поіменованих способів захисту [18]. Такі дослідження лише дотичні до заявленого, однак зі змісту вбачається один висновок: кожен спосіб захисту досліджується з погляду наявності певних умов для його застосування, як то характеру спірних правовідносин, об'єкта захисту, суті посягання, фактів легітимації тощо. Своєю чергою, це підтверджує позицію, що поіменовані способи захисту мають нормативну природу, і, застосовуючи спосіб захисту, суд дає відповіді на те, по-перше, яким способом захисту є заявлена позивачем вимога, і, по-друге, чи можливим є застосування цього способу захисту до встановлених у справі обставин.

Щодо іноземного права та досліджень питання про способи захисту у світлі дії принципу диспозитивності й обмеження діяльності суду під час розгляду справи, то за приклад можна взяти ст. 112 Цивільного процесуального кодексу Італії: суддя повинен виносити рішення лише в рамках заявленого клопотання та не виходити за його межі; суддя не може офіційно виголошувати винятки, які можуть запропонувати лише сторони. Однак, відповідно до ст. 113 цього ж Кодексу, виголошуючи справу, суддя повинен дотримуватися норм закону, якщо закон не надає йому повноважень приймати рішення відповідно до справедливості [19]. Розкриваючи суть принципу *iura novit curia*, в італійській юридичній літературі вказується на те, що, по суті, принцип відповідності між замовленим і заявленим, що постулюється ст. 112 Цивільного процесуального кодексу Італії, має на увазі тільки заборону для судді виносити рішення, яке не відповідає запиту (позовній вимозі). Отже, відповідність між запитуваним (заявленим у вимозі) і оголошеним у рішенні, яке являє собою в усіх відношеннях обмеження на

право прийняття рішення суддею, стосується вимоги. Однак не заважає судді винести рішення на основі реконструкції фактів незалежно від того, що було запропоновано сторонами, або відповідно до правової норми, відмінної від тієї, на яку посилається позивач. Тобто обмежений щодо фактів і вільний щодо правил суддя може задовольняти або не задовольняти вимоги, але жодним чином не може виходити за рамки цих вимог [20]. Одне з питань при цьому полягає у тому, які це рамки: кількісні чи якісні?

У роз'ясненнях до ст. ст. 112 та 113 ЦПК Італії зазначається, що розмежування заяви в її суб'єктивних та об'єктивних межах залежить лише від сторін, тобто з повноважень судді вилучається можливість фіксації таких меж. Саме через це рішення *ultra petita* (тобто відповідає вимозі, але з умістом, що перевищує необхідний) або *extra petita* (із суттєвими змінами у заяві) має ознаки дефекту недійсності [21]. По суті, йдеться про застосування принципу *iura novit curia* та його межі.

**Метою статті** є доведення того, що «позовна вимога» та «спосіб захисту» є нетотожними поняттями і співвідносяться як фактична вимога та кваліфікована (правова) вимога. Фактична вимога має відповідати встановленим обставинам справи і може бути визначена як спосіб захисту лише після встановлення такої відповідності та визначення норм, що підлягають застосуванню до таких обставин.

Беручи до уваги мету статті, завдання дослідження – визначити, в якому контексті використовується поняття «спосіб захисту» в процесуальному законодавстві України з метою виявлення меж диспозитивності в національному цивільному процесі; проаналізувати судову практику, зокрема правові позиції Верховного Суду в питанні щодо можливості суду кваліфікувати позовну вимогу як інший спосіб захисту, ніж той, про який заявляв позивач.

**Виклад основного матеріалу.** Говорячи про вимоги, заявлені в позові, можна вести мову про їх кваліфікацію, так само як і про кваліфікацію підстав позову. І тут варто погодитися з тим, що дотримання принципу правової визначеності, стабільності правового становища учасників матеріальних правовідносин, а також ефективність судового захисту за помилкового вибору учасником процесу способу захисту забезпечуються процесуальним законодавством та процесуальними засобами [22, с. 136]. Окремими авторами абсолютно точно підмічено, що невиконання судами першої

інстанції завдань із підготовки справи до судового розгляду, як правило, може призвести до скасування судових актів, оскільки, по суті, не оцінюється переслідувана позивачами матеріально-правова мета, що в певних випадках може бути підставою для уточнення вимог, у результаті чого формальний розгляд некоректно заявлених вимог і вибраної тактики захисту призводить до встановлення кола інших обставин, не пов'язаних із предметом конфлікту [22, с. 136]. Тобто від початку судова активність суду має полягати в тому, щоб з'ясувати межі розгляду справи, фактичні вимоги та фактичні обставини, щоб надати можливість стороні вчасно скоректувати їх.

У Листі Верховного Суду України щодо аналізу практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України від 01.04.2014 способи захисту визначено як механізми матеріально-правових засобів здійснення охорони цивільних прав та інтересів, що приводиться в дію за рішенням суду у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення [23]. У 2018 р. Верховний Суд способами захисту суб'єктивних прав визначає закріплені законом матеріально-правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника [24]. Тим не менше в юридичній літературі під час визначення поняття «спосіб захисту» акцент робиться на результаті, який забезпечується застосуванням певного способу захисту. Спосіб захисту розуміється як правовий засіб, інструмент, застосування якого забезпечує відновлення прав, припинення порушення, ліквідацію негативних наслідків, тобто досягнення мети захисту [25, с. 28].

Із погляду процесуального закону і використання такого поняття, як «спосіб захисту прав», привертає на себе увагу формулювання статей, де містяться посилання на обговорюване поняття. П. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України визначає, що позовна заява повинна містити зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом або договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них. Таким чином, ця норма визначає спосіб захисту через зміст позовної вимоги, її внутрішнє наповнення. Якщо слідувати правилам формальної логіки, можна вибудовувати такий ланцюжок: матеріально-правова вимога позивача до відповідача звернена через суд є позовною вимогою і, своєю

чергою, є предметом позову. При цьому ж змістом цієї матеріально-правової вимоги, тобто предметом позову, є спосіб захисту.

Вочевидь, таке твердження не зовсім відповідає дійсності. За приклад варто взяти спеціальні способи захисту авторських прав. Відповідно до ч. 2 ст. 432 Цивільного кодексу України, суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення. Спеціальна норма, викладена у ст. 52 Закону України «Про авторське право та суміжні права», містить уточнення щодо способів захисту саме авторських та суміжних прав, а саме визначено, що суд має право постановити рішення про:

а) відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням авторського права і (або) суміжних прав, із визначенням розміру відшкодування;

б) відшкодування збитків, завданих порушенням авторського права і (або) суміжних прав;

в) стягнення з порушника авторського права і (або) суміжних прав доходу, отриманого внаслідок порушення;

г) виплату компенсації, що визначається судом як паушальна сума на базі таких елементів, як подвоєна, а у разі умисного порушення – як потроєна сума винагороди або комісійні платежі, які були сплачені, якби порушник звернувся із заявою про надання дозволу на використання оспорюваного авторського права або суміжних прав замість відшкодування збитків або стягнення доходу.

Таким чином, виходячи з позиції, що сторони у цивільному процесі не є юридично обізнаними [26], гіпотетично позивач може викласти вимогу не кваліфікуючи як конкретний спосіб захисту. Ст. 175 ЦПК України не вимагає, аби позивач визначав норми, які, на його думку, є застосовними до даного правового спору. Верховний Суд неодноразово наголошував на тому, що кваліфікація спірних відносин та визначення норм, які підлягають застосуванню, є виключно прерогативою суду. Таким чином, саме суд повинен остаточно визначитися з тим, як має бути кваліфікована вимога, а саме який спосіб захисту вона собою являє. В одному з рішень Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду чітко вказав на те, що обов'язок надати правову кваліфікацію відносинам сторін виходячи з фактів, установлених під час

розгляду справи, та визначити, яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору, покладено саме на суд. Самостійне застосування судом для прийняття рішення саме тих норм матеріального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини, *не призводить до зміни предмета позову та/або вибраного позивачем способу захисту* (виділено автором).

Суть спору зводилася до того, що позивач звернувся з вимогою про стягнення грошових коштів, кваліфікувавши їх як безпідставно набуті кошти через неукладеність договору, за якими вони були сплачені. Касаційний суд, уперше переглядаючи справу, дійшов висновку, що правовідносини сторін регулюються нормами зобов'язального права, які застосовуються до окремих видів угод, а не ст. 1212 ЦК України, на яку посилався позивач як на підставу позовних вимог. Під час нового розгляду суди першої та апеляційної інстанцій відмовили в задоволенні позову, мотивуючи це відсутністю підстав для задоволення позову, з огляду на виниклі між сторонами зобов'язальні правовідносини, а не правовідносини, що регулює ст. 1212 ЦК України щодо загальних положень про зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави, на яку посилався позивач як підставу позовних вимог. При цьому після надходження справи на новий розгляд до суду першої інстанції позивачем подано заяву про зміну підстав позову, в якій з урахуванням позиції та висновків Верховного Суду він просив постановити рішення про стягнення коштів з інших правових підстав, аніж ті, що були визначені ним під час первісного судового розгляду, обґрунтовуючи свою заяву захистом його прав у зв'язку зі зміною фактичних обставин справи. Проте суди зробили висновок про неможливість змін позивачем предмета та підстав позову після надходження справи на новий розгляд, що буде суперечити ч. 4 ст. 49 ЦПК України, у зв'язку з чим розглянули спір у межах раніше заявлених позовних вимог із посиланням на вибраний позивачем спосіб захисту, визначений ст. 1212 ЦК України [27].

Інший приклад, який також демонструє позицію Верховного Суду. Розглядаючи справу в касаційному порядку, він установив, що було подано позов про стягнення сатисфакції за невиконання рішення окружного адміністративного суду м. Києва. Однією з підстав залишення позовної заяви без руху стало відсутність оплати судового збору. Однак апеляційний суд, з думкою якого погодився Верховний Суд, дійшов висновку про те, що, оскільки позовні вимоги фактично



зводяться до вимоги про відшкодування шкоди внаслідок невиконання Головним управлінням Національної поліції у м. Києві судового рішення, судовий збір за подання такої позовної заяви не справляється відповідно до п. 13 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» [28].

Вищевикладене дає змогу стверджувати, по-перше, що «позовна вимога» та «спосіб захисту» хоча й є схожими, однак це не дає підстави вважати, що ці інституції цивільного процесуального права є тотожними. Позовна вимога – це фактична вимога позивача до відповідача, звернена через суд. Кваліфікація її через призму матеріального права як того, яким способом захисту вона є, відбувається в силу того, що позивачем здійснюється правова кваліфікація фактично підстави позову, а також в силу необхідності виконання припису ст. 175 ЦПК України.

По-друге, останніми роками в українській правовій системі формується зміст принципу *iusa novit curia* через можливість суду здійснювати кваліфікацію позовної вимоги як способу захисту виходячи з фактичних обставин справи, встановлених у справі, й їх кваліфікації. Таким чином, з одного боку, позивач має вказати спосіб захисту, який передбачено законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; з іншого боку, суд самостійно має кваліфікувати вимогу позивача як способу захисту залежно від обставин справи.

Додатковим аргументом на користь такого твердження є ст. 13 ЦПК України, в якій йдеться про те, що суд розглядає справу в межах заявлених вимог, а не в межах способу захисту. Кваліфікація вимоги як способу захисту має бути завданням суду, так само як і кваліфікація обставин справи. Позовні вимоги – це фактичні вимоги позивача до відповідача. Основне навантаження в них є кінцевий результат, тобто ті наслідки, які будуть мати місце в результаті фактичного виконання рішення, постановленого за заявленою вимогою. Віддаючи до компетенції суду кваліфікацію обставин справи і визначення права, яке підлягає застосуванню, і неодноразово звертаючи увагу на те, що підставою заявленого позову є не саме посилання на ці норми права, а обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги [29], цілком логічним буде припустити, що аналогічне правило має діяти й стосовно позовних вимог.

Вочевидь, попередня кваліфікація позовної вимоги як способу захисту має бути зроблена під час підготовчого провадження, одним із завдань якого є остаточне визна-

чення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу (ст. 189 ЦПК України). Поняття «позовна вимога» є поняттям процесуального права, яке використовується під час визначення, наприклад, розміру судового збору. Таке поняття є загальним і, по суті, має лише дві характеристики: може бути майновою або немайновою вимогою. Говорячи про позовну вимогу, здебільшого мають на увазі фактичну вимогу, яка є предметом розгляду у справі. Звичайно, що, остаточно визначаючи позовну вимогу, суд не лише уточнює саму фактичну вимогу та її елементи (розмір, конкретний спосіб реалізації тощо), а й надає їй попередню матеріально-правову кваліфікацію.

Спосіб захисту має дещо іншу природу, матеріально-правову, це поняття є кваліфікованим із погляду матеріального права порівняно з позовною вимогою. Його застосування пов'язане зі встановленням судом юридичного факту чи складу, який є підставою для його застосування. Матеріально-правова природа способу захисту зумовлює те, що вибраний спосіб захисту визначає предмет доказування у справі. Однак така залежність не є лінійною й однобічною. Спосіб захисту прямо пов'язаний з обставинами, якими обґрунтовуються позовні вимоги. Він є тим містком, який поєднує вимогу з обставинами справи, і навпаки.

#### Висновки

Виходячи зі змісту нормативних актів та судової практики, слід визначити, що способи захисту характеризуються такими ознаками, як належність, ефективність та правомірність (допустимість), що повинно стати предметом подальших наукових досліджень. Окрім того, у такому аспекті розуміння способів захисту через призму судового процесу вартими уваги залишаються питання щодо меж диспозитивності у цивільному процесі, визначення тотожності позовів. Актуальними, вочевидь, будуть дослідження окресленої тематики з використанням компаративістського методу.

#### Список використаних джерел:

1. Постанова від 29 квітня 2020 р. у справі № 478/1932/19 / Миколаївський апеляційний суд. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89001392>.
2. Постанова від 03 лютого 2020 р. у справі № 274/3839/18 / Житомирський апеляційний суд. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87420845>.
3. Рішення від 07 жовтня 2019 р. у справі № 278/1967/19 / Житомирський районний суд

Житомирської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84898096>.

4. Заочне рішення від 23 жовтня 2019 р. у справі № 447/1772/19 / Миколаївський районний суд Львівської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85170837>.

5. Рішення від 27 листопада 19 р. у справі № 415/10401/19 / Лисичанський міський суд. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86752225>.

6. Ухвала від 01 лютого 2019 р. у справі № 751/51/19 / Деснянський районний суд м. Чернігова. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79565730>.

7. Науково-практичний коментар цивільного законодавства України : у 4-х т. / А.Г. Ярема та ін. Київ : А.С.К. ; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2010. Т. 1. 800 с.

8. Гражданское право : учебник : в 3-х ч. / под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. Москва : Проспект, 1997. Ч. 1. 600 с.

9. Стефанчук Р.О. Проблеми застосування спеціальних способів захисту особистих немайнових прав фізичних осіб. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 7. С. 36–42.

10. Цивільне право України : підручник у 2-х т. / за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 656 с.

11. Абова Т.Е. Избранные труды. Гражданский и арбитражный процесс. Гражданское и хозяйственное право. Москва : Статут, 2007. 1134 с.

12. Бернада Є.В. Способи захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, які спрямовані на відновлення становища, що існувало до порушення права. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 148–151.

13. Ярема А.Г. Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів. *Ученые записки Таарического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. 2007. Т. 20(59). № 1. С. 195–202.

14. Мельничук О.Ф. Правові засоби та способи захисту права на освіту. *Адвокат*. 2011. № 4. С. 23–27.

15. Колесов П.П. Процессуальные средства защиты права. Великий Новгород, 2004. 220 с.

16. Civil Code of the Republic of Lithuania, 2000-07-18 / Lietuvos Respublikos Seimas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495>.

17. Civil Procedure Code of Ukraine. WIPO Lex Database. URL: <https://www.wipo.int/edocs/>

<lexdocs/laws/en/ua/ua025en.pdf> (дата звернення: 23.03.2021).

18. Венедіктова І.В. Цивільно-правові способи захисту охоронюваних законом інтересів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 121–126. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP\\_index.htm\\_2011\\_2\\_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_20).

19. Codice di procedura civile (Regio Decreto 28 ottobre 1940, n. 1443 in G.U. 28 ottobre 1940), con le modifiche apportate dal D.L. 30 dicembre 2019. *Altalex*. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-di-procedura-civile> (дата звернення: 23.03.2021).

20. Vinci Claudia. Il principio dello iura novit curia: esistono (ancora) reali differenze tra i paesi di civil law e common law? *Litigation*. 27 Febbraio 2018. URL: <http://www.litigation.com/it/principio-dello-iura-novit-curia-esistono-ancora-reali-differenze-paesi-civil-law-common-law/>.

21. Art. 112 cod. proc. civile: Corrispondenza tra il chiesto e il pronunciato. La Legge per Tutti. Agg. il 28 Gennaio 2015. URL: <https://www.lalleggepertutti.it/codice-proc-civile/art-112-cod-proc-civile-corrispondenza-tra-il-chiesto-e-il-pronunciato> (дата звернення: 23.03.2021).

22. Петрушкин В.А., Гурьева Р.И. Проблемы правовой квалификации требований, направленных на защиту гражданских прав. *Евразийский юридический журнал*. 2017. № 12. С. 135–139.

23. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України. *Закон і Бізнес*. URL: [http://zib.com.ua/ua/print/88249-analiz-praktiki-zastosuvannya\\_sudami\\_st16\\_civilnogo\\_kodeksu\\_.html](http://zib.com.ua/ua/print/88249-analiz-praktiki-zastosuvannya_sudami_st16_civilnogo_kodeksu_.html).

24. Постанова від 22 серпня 2018 року у справі № 925/1265/16 / Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76474144>.

25. Коваль І.Ф. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні способів захисту прав та інтересів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 2. С. 26–33.

26. Садикова Я.М. Особливості взаємовпливу правосвідомості та вимог до правового статусу суб'єктів доказування в цивільному процесі. *Часопис цивілістики*. 2020. № 36. С. 82–87.

27. Постанова від 25 березня 2020 року у справі № 537/4259/15-ц / Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88461090>.

28. Постанова від 8 квітня 2020 року у справі № 761/41071/19 / Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88815618>.

28. Постанова у справі № 922/3412/17 / Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78297802>.

### Yana Sadykova. Qualification of the claim requirement in civil procedure

*The problem of choosing a method of protection is directly related to the definition of the content and limits of dispositiveness and adversarial proceedings in civil proceedings, of legal qualifications and the definition of the subject of evidence in the case, as well as a clear understanding of the content of «claim», «subject of proof» etc. Traditionally, the possibility of choosing the method of protection has been included in the sphere of dispositiveness or in the sphere of powers of the plaintiff through the principle of dispositiveness. The court, as a general rule, is limited to determine the method of protection of rights. At the same time, there is no consensus in academia and jurisprudence on how the claim and the method of protection are correlated and whether the grounds of the claim may coincide if the plaintiff wishes to change the method of protection and so on.*

*In recent years, the Ukrainian legal system has formed the content of the principle of jura novit curia due to the ability of the court to qualify the requirement as a method of protection, based on the facts of the case established in the case and their qualifications. On the one hand, the plaintiff must indicate the method of protection provided by law or contract (or another method (methods) of protection, which is not contrary to law and which the plaintiff asks the court to determine in the decision), on the other hand, the court must qualify the requirement as a method of protection depending on the circumstances of the case.*

*«The method of protection» has a substantive nature. This concept is qualified in terms of substantive law in comparison with the claim. Its application is connected with the establishment by the court of a legal fact or composition, which is the basis for its application. The substantive nature of the method of protection determines that the chosen method of protection determines the subject of proof in the case. However, this dependence is not linear and one-sided. The chosen method of protection is the bridge that combines the requirement with the circumstances of the case and vice versa.*

**Key words:** method of protection, claim, requirement, jura novit curia, qualification, dispositiveness.

